

Kitap Tanıtımı ve Kritiđi

Cem ZORLU

İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi,
İz Yayıncılık, İstanbul 2014, 327 sayfa.

Cem Zorlu tarafından kaleme alınan eser, ilk önce 2002 yılında Yediveren, 2014 yılında ise İz Yayınları'ndan çıkmıştır. Kapak resminde yer alan celfi divanı usulle hurma ağacı biçiminde yazılmış kelime-i tevhid silueti ve hemen yanında olan risalet mührü ile hazırlanmış görsel, manidardır. Bununla, Hz. Peygamber'in vefatı ardından ortaya çıkan hilafet yönetimi ile İbrahim suresi 24. ayette vurgulanan "kökü yerin derinliklerinde dalları ise semada olan bir ağaca benzeyen hoş bir söz" ayetinden mütevellit olsa gerek, İslam temeli üzere gelişen ve devam ede gelen bir yönetim anlayışının ve uygulamasının gerçekleştiği mesajı verilmiş gibidir.

Eser, giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Girişte Arap kabile yapısı ve siyasi uygulamaları, Kuran'da yöneticilik vasıfları, Hz. Peygamber'in yönetim anlayışı ve uygulaması ele alınmaktadır. Birinci bölümde kırtas, son hutbe; ikinci bölümde Hz. Peygamber'in vefatı, Sakife toplantısı, seçim ve biat; üçüncü bölümde ise Muhacirun'un ve Hz. Ali'nin biati ve Hz. Peygamber'in maddi-manevi mirası tartışması ele alınmaktadır.

İslam tarihindeki ilk iktidar mücadelesi hususunda biline gelen Ali-Muaviye kavgası tezini eleştirerek, aslında bunun Sakife olayı olduğunu söylediği önsöz yazısında yazar, konunun anlam ve önemini oldukça açık ve net bir şekilde belirtmiş olmaktadır. Sakife olayının, sorunun başlangıcı olarak görülmemesinde veya Sakife olayının tam olarak ne olduğunu tespit edilememesinde, Müslümanların ashaba biçtikleri konunun etkisine işaret eden yazar, sorunların çözümü için şahısların aşkınlştırılmamasının en önemli öncül olduğunu söylemektedir.

Tarih alanı açısından belki de en zor çalışma konuları, vuku bulma ve yansımaları itibariyle tartışmalı olanlardır. İslam tarihi itibariyle de bu tarz sorunların başında hilafet meselesi gelir. Çünkü İslam tarihi boyunca tartışıla gelen hilafet hususu, İslam dünyasında akidevi ve siyasi ayrışmaların da zeminini oluşturmuştur. Hilafetin ilk ortaya çıkış anına kadarki sürece dair ülkemizde müstakil olarak ele alınmış eser yoktur. Ancak bu olayı Hz. Ebu Bekir'in hayatı ve onun hilafetine dair yazılan eserlerde görmek mümkündür. Birkaç tercüme faaliyeti dışında hilafet hususunun, üstelik bir iktidar mücadelesi ismiyle kaleme alınması kayda değer bir husustur. Yazar eserine koyduğu "ilk iktidar mücadelesi" ismiyle, olaya taraflı bakmayacağı ve ilgili

rivayetleri etraflı bir tahlille ele alacağı mesajını vermektedir. Yazarın, ele aldığı konu, kendi alanı olan İslam tarihi başta olmak üzere, İslam mezhepleri tarihi ve kelam gibi disiplinlerin temel konularından birini teşkil etmesi yönüyle de hayli önemlidir.

Çalışma, Hadis ve İslam Tarihi kaynaklarından geniş şekilde faydalanmanın yanında, Şii ravilerin rivayetlerine yer veren ilk dönem kaynaklarına veya bizzat Şii olan müelliflerin eserlerine de başvurarak, aslında Sakîfe olayının yansımaları ve uzantılarına da değinmekte, hilafet hususundaki temel tartışma noktasına çok yönlü olarak yaklaşmaya çalışacağı izlenimini vermektedir. Yazar, temel kaynaklar yanında konunun güncel tartışmalarda aldığı seyri tespit ve etraflı bir tahlil için hilafet dair Hadis, Tarih, Kelam, Mezhepler Tarihi alanlarında kaleme alınmış birçok kitap, makale ve madde çalışmasından da faydalanmak suretiyle okuyucuya kapsamlı bir literatürden faydalandığını hissettirmektedir. Kaynak hususunda söylenebilecek önemli bir husus ise İbn Küteybe'ye atfedilen *el-İmame ve's-Siyase* adlı eserdir. Müellif bu eserin İbn Küteybe'ye nispetinin sorunlu olduğunu, dolayısıyla da künye aktarımında müellif kullanmadığını belirtmektedir. Ancak bu durumda aidiyeti şüpheli ve en önemlisi de bir iktidar mücadelesi için siyasî ve akidevî ayrışmalara zemin oluşturmuş, üstelik Şii nitelikli rivayetlerin indirgemeci mantıkla ele alındığı bir eserde, Şii ağırlıklı rivayetlere yer veren (s. 253) meçhul bir müellifin kaynağını defalarca kullanması (s. 32, 44, 67,112, 114, 123, 131, 132, 135, 137, 175, 213, 228, 234, 253, 257, 262, 267) akademik bir duruş değildir.

182

Yazar, giriş kısmında, hilafet yönetim biçiminin belirlendiği Sakîfe'den önce Arap siyasi tarihindeki seyri tespit adına, önce kabile yapısına, ardından Kureys'in şura yönetimi sistemine değinir. Hatta İslam Peygamberi bizzat hayatta iken bile eski kabile asabiyeti üzerinden kabile siyasi yapısına rücu eden bir hareketliliğe işaret eder. Yazarın kabileciliğe dair açıklamalarda bulunmasında Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte karşı karşıya kalınan siyasi boşluk ve kısa süreli siyasi kriz esnasında sunulan çözüm önerilerinde, kabileciliğe endeksli bir bakış olmasının payı büyüktür. Yazara göre Hz. Peygamber'e isnat edilen Sünni-Şii cenahtaki mebzul tayin rivayetine rağmen, idari belirsizlik bir vakadır. Kuran ve Sünnet itibarıyla netleştirilmeyen bu noktanın bir boşluk olarak değerlendirilmesi söz konusu olmuştur ve yazarın deyimiyle 23 yıllık bir İslam siyasi kültürünün, asırlarca süren Arap ve cahiliye siyasi kültürüne baskın çıkmaması normaldir. (ss. 22-23) Ancak bunu bir sorun olarak öne süren yazarın, Hz. Peygamber'in bir halef bırakmamasının insanların hayrına olduğunu, hatta kendisinden sonra bir yönetici atamamasının eskiden var olan Arap kabile lideri seçimi tarzına daha da uygun olduğunu belirtmesi (s. 40) şaşırtıcıdır.

Kuran endeksli bir yönetim biçimi belirleme durumunda elde var olan kriterlerin adalet, liyakat, danışma ve uzlaşmadan ibaret olduğunu söyleyen yazar (ss. 24-25), belirlenecek siyasi yönetim anlayışında "ilahi ilkelere muvafık ve halka dayalı" bir kriter öne sürerek, nedense bunun

tarihsel süreçte benimsenen idare tarzlarından demokrasi ve teokrasiyle kısmen örtüştüğünü, ancak nevi şahsına münhasır tanımlamanın daha yerinde olacağını söylemektedir. Neticede yazar, Sakîfe olayı ve ardından tesis edilmiş olan “hilafet” yönetimini tanımlamak ve bu anlayışın arka planını betimlemek adına Hz. Peygamber döneminin yönetim anlayışına bakışın gerekli ve önemli olduğunun altını çizmektedir. (ss. 26-27) Yazar, Hz. Peygamber idaresini yarı teokratik, ancak adalet ve ehliyete harfiyen riayet eden bir tarz olarak tarif etmektedir. (s. 27, 30-32)

Birinci bölümde Hz. Peygamber’in hastalığı ve bu esnada cereyan eden bazı olaylardan hareketle yeni bir yönetici belirleme çalışmaları ele alınır. İslam tarihi kaynaklarında -Sünni ya da Şii- yönetim nizamı ve hatta yöneticinin isminin tayini hususunda mebzul miktarda rivayete rastlamak mümkündür. Bu rivayetler, İslam’ın tebliğinin başlangıcından, Hz. Peygamber’in vefatı anına dek olan zaman sürecini kapsamaktadır. Meşruiyet itibariyle kaynaklarda yer alan ilgili rivayetler, yazarı Hz. Peygamber’in dönemini incelemeye sevk etmiştir. Hz. Peygamber’in sağlığında ismen halife tayini hususundaki rivayetleri biz Şii tarih kaynaklarında çokça görmekteyiz. Bu rivayet yekûnunun gelip dayandığı nokta, Hz. Peygamber’in son anlarında gerçekleştiği öne sürülen kırtas olayıdır. Bu olayın Şia tarafından ehl-i beyt teziyle de desteklenerek bir sigorta olarak gösterilmesi yanında ehl-i sünnet tarafından da dayanak olarak alınmasını İslam’ın getirdiği seçim ve irade hürriyetine aykırı görür. Aslında yazar, ashabın ve onun nezdinde birçok olayın idealize edilmesinin İslam ümmetinin temel sorunu olduğunu söylerken, burada kendisi de bir idealize etme sorunu ile karşı karşıyadır. Çünkü kırtas gibi hususlarla belirlenmeye çalışılan idarecilik, zaten Hz. Ömer’i tayin eden Hz. Ebu Bekir tarafından bir değişime uğratılmıştır. Neticede yazar, kırtas gibi hususların yönetici tayini için birer meşruiyet çabası olarak kullanıldığını söylemektedir. Ancak gerek Hz. Ebu Bekir gerekse Hz. Ali’nin hilafetine dair getirilen kırtas delilleri hususunda elde mevcut olan rivayetlerin sadece metin açısından tenkit edilmesi, çalışma için önemli bir eksikliklerdir. Diğer bir husus, Hz. Peygamber’in verdiği son hutbedir. Bu hutbe, özellikle Muhacirun ve de üstü örtülü olarak Hz. Ebu Bekir’in hilafete namzet olduğuna delil olarak sunulur ki yazar da bu kanaattedir. (s.54-55). Hz. Peygamber’in hutbede Ensar’a olan sevgisini dile getirmesi ve onları bir emanet olarak tanımlaması, kendilerinin yönetilen veya yönetilecek kesim olarak belirlendiğine bir delil gösterilir. Ancak yazarın ilgili hutbede Ensar ve Muhacirun’dan bahsedilmesini, muhtemel bir iktidar mücadelesinin bu ikisi arasında geçeceğine delil getirmesi anlamsızdır.(s. 54) Çünkü zaten burada iki muhatap kesim vardır. Dahası bu konuşmada “Ensar’a iyi davranılması” tavsiyesinden, dini, siyasi ve sosyal şartların muhacirleri iktidara taşıyacağını anlaması (s. 54) bir başka çelişkidir. Çünkü yazar kitabın girişinde dini açıdan adalet ve liyakat hususu hariç idareciliğe dair herhangi bir referansa yer olmadığını söylemiştir. Buradaki daha vahim bir diğer husus ise, yazarın “Eğer Hz. Peygamber vefat edeceğini açıkça beyan etse” (s. 55) ifadesidir. Bu ifade Müslüman siyaset tarihi itibariyle aleyhte sorunlara kapı aralamanın engellenmesi açısından söylenmiş olsa da Hz. Peygamber’e gaybın bilgisinin

verildiği anlamı taşımaktadır. Keza Hz. Ebu Bekir'in halifeliğine dair Hz. Peygamber'e atfedilen söz ve tavsiyelerin tarihsel gerçekliğini sorgulayan yazar, verilen hutbede Hz. Peygamber'in bazı telmihlerde bulunmuş olabileceğini (s. 55) söyleyerek, Hz. Ebu Bekir'in hilafetini meşru hale getirmekte ve böylece bir başka tezat durumuna düşmektedir. Çünkü bu hutbeye dair aktarılanların hepsi, Muhacirun'un öne çıkarılması ve Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin meşruiyetine dairdir.

Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir'i namaz kıldırarak görevlendirmesi hususunun halife olmasında önemli rol oynamakla beraber bunun, hilafet için yegâne neden olarak görülmemesi gerektiğini belirten yazar (s. 57), Hz. Peygamber'in "Onu mihraba geçiren ben değilim, Allah'tır" rivayetinden hareketle, bu hilafetin vahye dayandığı rivayetine eleştiri yapmadan yer vermektedir. (s. 62) Yazar devamında nedense "Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'den sonra bütün sahabenin kabul edeceği bir zattır" (s. 62) demektedir. Bu ifade, gerek bu iddianın nedeninin belirtilmemesi, gerekse bizzat kitabın adından da hareketle söyleyecek olursak sıkıntılıdır. Çünkü Sakîfe'de bir toplantının olması, hatta yazarın aktardığı rivayetlerden de anlaşılacağı üzere, öncesinde de yönetime dair birtakım kulislerin yapılmış olması, böyle bir iddiayı çürütür. Daha sorunlu olan bir başka değerlendirme ise yazarın, vuku bulan olaylardan hareketle 2. halifenin meşruiyetine dair de bir takım yorumlarda bulunmasıdır. (s. 63) Buna delil olarak da Hz. Hafsa ve Abdullah b. Zem'a'nın, Hz. Ömer'in imamlık yapması teklifini kullanır. Hâlbuki bu teklif, rivayetlerden de anlaşılacağı üzere, Hz. Aişe'nin ricasından ibaret olup, ayrıca bu durum Hafsa'nın, babasının lehine hareket etme çabası olarak da yorumlanabilir. Dolayısıyla yazar, sanki daha sonra vuku bulan olaylar silsilesinden hareketle bir meşruiyet oluşturmaya çalışmaktadır. Keza hilafet mücadelesinde namaz kıldırmanın vahye dayandığı görüşünden sonra, namaz kıldırma görevlendirmesinin "fiili bir durumdan kaynaklandığı" şeklindeki yorum da (s. 63) oldukça düşündürücüdür.

Hilafete Hz. Ali lehine delil oluşturacak bir rivayet kaynağı olan Tabersî'nin eserinden alınanları da sened tenkidine tabi tutmadan "Şii tandanslı ve motifli" diyerek (ss. 70-71) reddetmektedir. Neticede hilafete delil teşkil etmesi yönünde öne sürülen rivayetlerin hepsini belge savaşları olarak (s. 73) nitelerken, maalesef yine sadece metin üzerinden bir tanımlama yoluna gitmektedir. Bu hususta verilebilecek en sıra dışı örnek, Hz. Ebu Bekir'le Hz. Fatıma arasında "Bize varis olunamaz, bıraktıklarımız sadakadır" hadisinin geçtiği diyalogla ilgili "Hz. Ebu Bekir'in ifadeleri sahih rivayetlerle örtüşmektedir" sözüdür. Yazarın burada sahih tanımlaması ile neyi kastettiği belirsizdir. Çünkü yazar, bir rivayetin sıhhat şartlarına dair herhangi bir kıstas belirtmediği gibi, zikrettiği rivayetleri de metin kıyaslaması hariç herhangi bir eleştiri süzgecinden de geçirmemektedir. Zaten Şii tandanslı olarak tavsif ettiği kaynaklardan aktardığı bazı rivayetlerden sonra "Ancak bu rivayetlerdeki bilgilerin tamamı yanlış değildir" (s. 250) ifadesi ile aynı rivayet içinde yer alan bilgilerin doğru-yanlış ayırımını nasıl yaptığı, meçhuldür.

İkinci bölüm başlangıcında Hz. Peygamber'in vefat olayını ele alan yazar, burada onun ölüp ölmediği hususundaki tartışmalara geniş yer verir. Yazarın, vefatından emin olmak amacıyla Esmâ binti Umeyyâ'nın Hz. Peygamberin sırtına eliyle dokunup "Ölmüştür, çünkü iki kürek kemiği arasındaki peygamberlik mührü kaybolmuştur" şeklindeki rivayeti hiçbir tenkide tabi tutmadan eserinde zikretmesi manidardır. Üstelik Hz. Aişe'nin, defin anına dair söylediği "Salıyı çarşambaya bağlayan gece yarısı kürek seslerini duyunca, Hz. Peygamber'in defnedildiğini anladık" (s. 205) sözü bile, Hz. Peygamber'in bulunduğu odaya kadınların namaz kılma haricinde, kolayca giremediklerine işaret etmektedir. Yazar, vefatın kesinleşmesi ardından, Ensar'ın Sakîfe'de toplanmasını fiili bir durum yaratmak ve bundan faydalanmak olarak sürekli vurgulasa da (s. 101), Ensar'ın burada ileri sürdüğü deliller üzerinden bakıldığında, aslında herhangi bir fırsatçılık değil, bilakis burada İslam'a hizmet ve bu uğurdaki fedakârlıklara dikkat çekilmektedir. Sakîfe'de Ensar, hilafetin kendi hakları olduğu yönündeki delillendirmeleri ve kendi aralarındaki ikna çalışmaları ardından; hilafet hakkı, yarı yarıya paylaşım, Kureyş'in hakkı, Ensar kimliğinin mahiyeti vs. noktalarını dile getirmiştir. Yazar, bu gidişat nedeniyle Ensar'ın hedef açısından net ve sistematik olmadığını söylemektedir. (s. 120) Aslında bu şekildeki bir duruş, oldukça sistematiktir. Çünkü Ensar, hilafet için meşruiyet itibarıyla birtakım deliller ileri sürmekte, bu olmazsa dönüşümlü idari yapıyı önermektedir. Yani idarede olma adına Ensar'ın birkaç aşamalı plan yaptığını söylemek mümkündür. Ancak yazar Ensar'ın istikrarsız ve tavizkar olduğuna dair bu iddiasını ileride de tekrarlamaktadır. (s. 129)

Yazar, Hz. Ebu Bekir'in "Bizler emirler sizler vezirlersiniz, sizler Resulullah'ın da vezirleriydiniz" sözünden hareketle, Ebu Bekir'in Ensar'a idarede ortaklık teklif ettiğini söylemektedir. (s. 133) Aslında bu bir ortaklık teklifi değil, bilakis Ensar -dine yardımcı olma- niteliğinin sürdürülmesine dair bir tanımlamadır. Çünkü idarede fiili ortaklık/dönüşümlü idarecilik, zaten Ensar tarafından teklif edilmiş olup, bu teklif katılımcı Muhacirun tarafından kabul edilmemiştir. Hilafet namzetlerinin belirlenmesinde Hz. Ebu Bekir'in mağara arkadaşlığı ve namazda imameti gibi hususları dile getiren Hz. Ömer'in teklifini yorumlayan yazar, bu niteliklerden hareketle hilafet hakkı doğmayacağını söylemektedir. Bu durumda Akabe'de Hz. Peygamber'in yanında olan amcası Abbas ve Hz. Peygamber'in münafıkların isimlerini sadece kendisine bildirdiği Huzeyfe b. el-Yeman'ın da hilafete namzet olabileceğini öne sürmektedir. (s. 135) Yazarın böyle bir kıyaslamaya başvurması şaşırtıcıdır. Çünkü Akabe'de Abbas b. Abdulmuttalib, henüz İslam'a girmemiştir. Oysa kendisinin de defalarca tekrarladığı üzere imamlık, başta Sakîfe olmak üzere ardından cereyan eden değerlendirmelerde defalarca dile getirilmiş bir husustur.

Yazar, Sakîfe'de süren hilafet tartışmalarında son noktada Kureyş'e hilafet yolunu açan en etkili sözün "İmamlar Kureyş'tendir" hadisi olduğu görüşündedir. Bu tartışmayı dipnotta sürdüren yazar, hadisin gerçekliğine dair tartışmalara da uzunca yer verdikten sonra, "Ensar böyle bir hadisin

varlığını bildiği halde bunun, yeni iktidarın sahibini belirlemek amacıyla söylenmediğine inandığı için bu hadisi dikkate almamıştır. Sonuç olarak bu hadis, sebab-i vürudunun dışında, ümmetin selameti için iktidarın Kureyş'ten birine geçmesini isteyen Hz. Ebu Bekir tarafından karşı cepheyi ikna etmek için kullanılmıştır" (s. 144, 124 nolu dipnot) demektedir. Bu tespit, Ensar'ın Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, Kuran'a ve Hadis'e olan vukufiyeti itibariyle sıkıntılıdır. Zaten bizzat kendisinin de belirttiği gibi böyle bir durum Sakife toplantısını baştan itibaren anlamsız kılmaktadır. Yazarın söz konusu hadise dair kurduğu şu cümle ise Kureyş adına üstü örtülü bir meşruiyet çabasıdır: "Bu hadis inşaî değil, ihbarîdir. Yani Hz. Peygamber'in, geleceğe yönelik bir tahmininden ve mucizesinden ibarettir. O imamların Kureyş'ten olacağını ümmetine haber vermiş, imamlarınızı onlardan seçin diye bir talimatta bulunmamıştır." (s. 145) Yazar, burada tahmin ve mucizeyi aynı anlama gelecek şekilde kullanabilmiş, dahası geleceğe dönük idari anlamda hiçbir tayin ve tespitte bulunmadığını söylediği Hz. Peygamber'in, bu sözüyle bir mucizesinin gerçekleştiğini öne sürmektedir. Kaldı ki ilgili hadis, ihbarî nitelikte bile olsa an itibariyle Kureyş mensupları tarafından inşaî bir amaçla kullanılabilmiştir. Hilafet seçimi tartışmaları hakkında Taberî'nin *Tarih* ve İbnu'l-Esîr'in *el-Kâmil* adlı eserlerinde yer alan ve Ensar'dan bazılarına nispet edilen "Biz Alî'den başkasına biat etmeyiz" ifadesini yazar, Şii unsurlar barındırdığı gerekçesiyle şüphe ile karşılamaktadır. (s. 163) Dolayısıyla, rivayetin gerçekliğini kabul durumunda bu çıkışı, "Hilafette aradığını bulamayan Ensar'ın işi sulandırma gayreti" olarak tavsif etmektedir. Halbuki böyle bir süreçte dile getirilen iddianın sübutunun yolu, iddianın kimin tarafından dile getirilmiş olmasından ziyade, rivayete dair tenkit sürecinin işletilmesidir. Neticede bu bölümde dini, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik birçok alana dair Kureyş'in liderliğinin zaruretini öne çıkartan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in tezlerinin, Sakife'de süreci belirlediğini ve sayılan tüm etkenler sayesinde Hz. Ebu Bekir'in halife seçildiğini söyleyen yazarın tespitleri önemlidir.

Eserde, ayrıca Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi ardından Sakife'de yapılan ve daha sonra mescitte genel olarak gerçekleşen umumi biatla ilgili sonraki dönemlerde yapılan değerlendirmelere de yer verilmiştir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in de Sakife'deki seçim ve biat için "felte/ansızın" betimlemesi, Sakife toplantısını çok iyi özetleyen bir ifadedir. Ancak, gerek Hz. Ebu Bekir'in umumi biattan sonra verdiği hutbede (s. 185), gerekse Hz. Ömer'in kendi hilafeti döneminde "felte" ifadesini kullandığı hutbede herhangi bir özür beyanından (s. 189) bahsetmek anlamsızdır. Bunun en bariz göstergesi Hz. Ebu Bekir'in hilafete, ashaba da danıştıktan sonra aday olarak gösterdiği Hz. Ömer'i tayin etmesidir. Hz. Ömer'in de (s. 187 ve 188'de yer verilen) "...en uygun ve doğru olanın, Sakife'de Ebu Bekir'e biat etmek olduğu.." ve "birisinin Ebu Bekir'e yapılan beyat aceleye getirildi demesi size sakın yanlış manalar verdirmesin. Aslında her ne kadar böyle olmuşsa da Allah bu şartlar altında verilmiş bir kararın doğurabileceği kötülüklerden ümmeti korumuştur." ifadelerini, hilafet beklentisinde olanlara yönelik herhangi bir özür beyanı olarak anlamak (s. 189), Sakife sürecinde Hz. Ömer'i suçluymuş

gibi göstermektedir. Yazar, 226 nolu dipnotta, “Hz. Ömer’in meşveretsiz biatın şerrinden Allah’a sığındığını” öne süren Ahmet Akbulut’a yönelik “tarihsel gerçekleri doğru okuyamama” hatasına, bahsettiği özür beyanıyla kendisi de düşmektedir. Yazar, seçim ardından halifenin bazı değerlendirmelerini aktardıktan sonra bir değerlendirme yaparak, Ensar’ın toplantısına katılan Muhacirun’la, Sakife’deki toplantının bir şuraya dönüştüğünü öne sürer. (s. 192) Halbuki Ensar’ın tek adayla ve Muhacirun’a haber vermeden düzenlediği, Muhacirun’dan da 3 lider şahsın katıldığı, başta Muhacirun’un genelinin ve özellikle Haşimoğullarından kimsenin bulunmadığı, hele hele Hz. Ömer’in felte olarak tarif ettiği böyle bir toplantıyı şura olarak nitelemek çok zordur. Keza yazarın “Hevazin ve Sakif gibi Kureyş’in dışında diğer güçlü kabilelerin seçime katılmamaları Kureyş’e, Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları gibi önemli ailelerin orada bulunmaması da Hz. Ebu Bekir’e hilafet yolunu açmıştır.” (s. 195) tespiti de bizzat kendi açıklamalarıyla uyuşmamaktadır. Çünkü Sakife’de «İmamlar Kureyş’tendir” hadisi belirleyici olduğu için diğer kabilelerin şansı kalmadığı gibi, katılımcılar arasında Ensar ve Muhacirun lehine İslam’a giriş ve İslam’da faziletin yarıştırıldığı toplantıda Beni Ümmeyye ve Beni Sakif’in mücadele etme şansı da pek olmayacaktı.

Üçüncü bölümde ise Beni Haşim’in halifeye karşı tutumu, biatte gecikmesi, biat zamanı ve ayrıntısı ve biatla ilintili olarak Hz. Peygamber’in mirası olayı ele alınmıştır. Tabii ki yukarıda da belirttiğimiz üzere siyasi ve dini fırkaların teşekkülüne zemin hazırlayan ilk halifenin belirlenmesi hususu, geçmişe dönük birtakım meşruiyet çabalarını da beraberinde getirmiştir. Ancak bunun temel sebebi, yazarın da dediği gibi İslam tarihinde siyasi tarafgirliğin rivayet kültürüne şekil vermiş olmasıdır. Yazarın, “tarihçilerin rivayetleri bir hadisçi kadar hassas kriterlere tabi tutmaması” yönündeki tespiti, benimsediği tarz dolayısıyla kendisi için de geçerlidir. Bunun yanında, olayın Beni Haşim’e ve Hz. Ali’ye taalluk eden hilafete namzetlik hususundaki rivayetleri ele almadan, ilk etapta Şia’yı tarih oluşturan bir yaftalamayla suçlaması, bilimsel değildir.

Çalışmada, Sakife toplantısının başlaması, Muhacirun’dan buraya katılan lider şahıslar, Hz. Peygamber’in defin işleminde bulunanlar, genel biat, Hz. Ali’yi ikna çabaları, miras olayı gibi konular başta olmak üzere, rivayetlerin tekrar tekrar verilmesi, hem ahengi bozmakta hem de okuyucuyu sıkacak bir durum arz etmektedir. Bunun temel nedeni, olayın bazen problematik bazen de kronolojik olarak ele alınmasıdır. Bu durum, tekrar tekrar parçaları birleştirme adına aynı rivayetlere dönülmesine neden olmaktadır. Yazar, rivayetlerde genel biat anında, hemen ertesinde veya Hz. Fatıma’nın vefatının ardından olmak üzere farklı zamanlara dair farklı rivayetlerden hareketle Hz. Ali’nin iki biat etmiş olduğu kanısına varmaktadır. Ayrıca halifeye biat etmeme hususunda kitlesel bir tavrın olmadığını, ilk etapta vuku bulan muhalif tavrın, Beni Haşim’de kısmi bir küskünlüğe, miras olayı sebebiyle ise bireysel bir küskünlüğe dönüştüğü kanaatindedir. Yazar, sürecin uzamasına rağmen, Hz. Ali tarafından halifeye Sad b. Ubade gibi keskin bir tavır alınmadığını belirtmektedir. Yazar, Şii nitelikli olarak tavsif ettiği rivayetlerle

mazlum-mağdur bir Hz. Ali profili çizildiğini, ancak bundan zamanla Hz. Ali'nin zarar gördüğünü ve nihayetinde gerçekleşen biatle de sorunların giderildiğini belirtmektedir. İlginç olan husus ise yazarın burada Hz. Ali'nin biati sürecinde Hz. Ömer'e biçtiği roldür. Yazar, Hz. Ömer'in karakterinin şiddete meyilli olduğunu (s. 24), sürekli yatıştırıldığını, duygularının esiri olduğunu söylemektedir. Hatta halife Hz. Ebu Bekir'in halife olmasına rağmen Hz. Ömer'i teskin etmeye çalıştığını, yanında bulunan Ensar ve Muhacirun'dan zevat sayesinde Hz. Ömer'in sebep olacağı çatışma ortamının engellendiğini belirtmektedir. (s. 243) Aslında bu tarz bir değerlendirme ile indirgemeci bir bakışla ele aldığı Şii yaklaşımının düştüğü hataya (Hz. Ömer'e yönelik suçlamalar) kendisi de düşmektedir. Bu süreçte cereyan eden tartışmaları, rivayet kıyaslamaları ile ele alırken aslında yazarın, eleştirdiği aşkınlaştırma hatasına defalarca düştüğünü görmek mümkündür. Örneğin, İbn Kesir'e dayanarak aktardığı bir rivayette yer alan mutedil karakter betimlemesi ardından "Hz. Ali'ye yakışan da budur" tarzı ifadelerle karşın, Hz. Fatıma'nın halifeye sözlü eleştiri ve tepkilerini ise, "Bir insan olması hasebiyle -bunların- muhtemel olabileceğini" söylemekte (s. 290), keza "Beni Saide'de halifeyi belirleyici unsur, cahiliyeden gelen kabile asabiyeti olmuştur" (s. 305) ifadesiyle, kabile asabiyetini ashaba yakıştırılmaktadır. Keza miras ve Hz. Ali'nin biati konusunu ele alırken "Önyargılı-olarak meseleye bakmayan bir kişi bu olaylarda o günkü şartlarda olması mümkün olmayan pek çok abartılı noktayı rahatlıkla görebilir" (s. 262) derken, bir aşkınlaştırma yapmakta, böylece dönemin olaylarının iyi anlaşılmasında sahabeye biçilen "beşer üstü rol" (s. 11) hatasına kendisi de düşmüş olmaktadır.

Yazar, Hz. Fatıma ile Hz. Ebu Bekir'in kavgalı ve küs olduklarına dair tüm rivayetleri maddi-manevi miras noktasında Şia'nın kaynaklara yaptığı eklemeler olarak tavsif ederek sıradanlaştırmaktadır. Ancak Hz. Fatıma'nın cenazesinin halifeye haber verilmeden gece defnedildiği ve bu ana kadar Hz. Ali'nin halifeye biat etmediği (s. 283) şeklindeki oldukça sıra dışı rivayeti; İbn Sad, Buhari, Müslim, Beyhaki ve Abdurrezak'tan aktarmasına rağmen, ilgili kaynaklara dair herhangi bir eleştiride bulunmamakta ve bu kaynakların mezhepsel aidiyetlerini sorgulamamaktadır. Dahası burada saydığımız temel kaynaklardaki küslük rivayetlerine rağmen, Hz. Fatıma'nın vefat etmeden önce halifeye arasını düzelttiğine dair İbn Kesir'e dayanarak aktardığı rivayete katılmasının (s. 290) izahı mümkün değildir. Neticede tarihsel olarak aleyhte rivayetler olsa da Hz. Ali'nin Hulefa-i Raşidin'in dördüncüsü olması, hilafet seçimi ve devamında siyasi bir kırılmanın liderliğini yapmadığını söylemek için yeterlidir. Ancak, onun ilk biati ve altı ay sonra gerçekleşen ikinci biatına dair öne sürülen deliller içinden mantıklı deliller diyerek bir kısmını dayanak olarak almak ve bunun üzerine bir tez inşa etmek, ancak aleyhteki tezler kadar makul ve mantıklı olabilecektir.

Sonuç kısmında da bir iktidar mücadelesinin serencamı verilirken, aslında bir şekilde Şia'ya karşı bir savunma çalışması gerçekleştirildiğini görmek mümkündür. Bu denli tartışmalı bir konuda yapılan böyle bir çalışmada hilafet seçiminin makul ve masumluğunu ispat adına, Şia'nın

iddiaları ve çabalarını boşa çıkarmak için kullanılan “Kuran’a yeni ayetler sokamayacağı için ya mevcut ayetleri yorumlayacak ya da Hz. Peygamber’in ağzından piyasaya rivayetler sürerek bu iddiasını ispatlayacaktır” biçimindeki ifadelerin akademik olmadığını söylemek mümkündür.

Yazarın, sonuç bölümünde zaman ve zemin şartlarından hareketle, tesis edilen hilafet biçiminin ümmet tarafından idealize edilmesine dair tespiti, kayda değerdir. Keza burada kullanılan fazilet, liyakat ve veraset gibi delillerin İslam tarihi boyunca süregelen siyasi mücadelelere birer referans olarak sunulması yönündeki yorum da İslam siyasi tarihini özetleyen önemli bir tespittir. Alana dair etraflı bir araştırma olarak tavsif edebileceğimiz bu çalışma, günümüzde hilafet meselesinden kaynaklı sosyo-kültürel ve akidevî anlamda devam etmekte olan mezhepsel ayrışmalara taraflı olarak bakmayı sürdürmesi nedeniyle yeni bir bakış açısı sunmamaktadır. Buna rağmen, terminolojik açıdan sorun içermeyen ve hilafete dair bolca rivayetin çok geniş bir kaynak yelpazesinden derlendiği çalışma, tespit edilen soruna dair alanında yazılmış yegâne eser olması yönüyle önemlidir.

Abdurrahman DEMİRCİ

Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi